

KAI KURIE LAIKŲ STILISTINĖS TRANSPOZICIJOS ATVEJAI LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBOSE

I. STEPONAVIČIŪTĖ

Morfologinė transpozicija – formos vartoseną neįprastame, nebūdingame jos paradigminei (kategorinei) reikšmei kontekste¹. Atsidūrusi „svetimoje“ aplinkoje, forma įgyja stilistinę konotaciją ir, pavaduodama įprastinę neutraliąją formą, perteikia ne tik tą patį loginį turinį, bet ir papildomą informaciją: emocinius-ekspresinius priedus. Transpozicija pakeičia opozicinius formų santykius į sinoniminius ir sudaro galimybę rinktis iš kelių išraiškos priemonių labiausiai tinkančią kiekvienam konkrečiam atvejui, gebančią efektyviausiai perteikti pagrindinę bei papildomą informaciją. Taigi transpozicija yra stilistinis reiškinys, „gramatinė metafora“², kurios tikslas – sukurti tam tikrą stilistinį efektą.

Toks opozicinių formų semantinis-funkcinis suartėjimas (neutralizacija) galimas tik tam tikromis aplinkybėmis. Visų pirma tuomet, kai tai leidžia formos semantinė struktūra, t. y. tuomet, kai perkeltinio vartojimo galimybės glūdi formos kategorinėje reikšmėje. Ši sąlyga būtina, nes kategorinė reikšmė išlieka bet kokių formos vartojimo atveju – tiek tiesioginio, tiek perkeltinio. Čia visuomet būtinas tam tikras lingvistinis arba ekstralingvistinis kontekstas. Lingvistinis kontekstas – tai leksinės bei gramatinės išraiškos priemonės, kurių veikiamos kategorinės reikšmės semos gali pasitraukti į antrą vietą arba išryškėti, tapti dominuojančios. Kontekstas taip pat padeda realizuoti tas semas, kurios nėra kategorinės reikšmės sudėtinė dalis, o tik potencialiai glūdi joje. Tokia sintagminė sema-dominantė tampa kontekstinis sinonimikos prielaida – ji suartina vieną gramatinę formą su kita, kuriai yra paradigminė. Pavartotos savo paradigmine (kategorine) reikšme, tokios formos būtų opozicijos nariai, pvz., esamasis laikas: būtasis laikas, esamasis laikas: būsimasis laikas. Kaip jau buvo minėta, transpozicija panaikina opozicinius santykius ir suteikia transponuotai formai stilistinių atspalvių. Šnekamojoje kalboje šalia minėtųjų veiksnių emocinius-ekspresinius priedus dar gali perteikti intonacija, kirtis, kalbos tempas. Kai kuriais atvejais formos stilistinę charakteristiką lemia vien tik ekstralingvistiniai veiksniai: pati kalbinė situacija, gestai, mimika ir pan.³, tačiau pagrindinis krūvis vis dėlto tenka lingvistinėms išraiškos priemonėms.

Labai didelėmis stilistinės transpozicijos išgalėmis pasižymi veiksmažodžio laikai tiek lietuvių, tiek anglų kalboje. Visų pirma tai pasakytina apie esamąjį laiką (anglų Present Indefinite, Present Continuous). Esamojo laiko lankstumas kyla iš jo kategorinės reikšmės. Abiejose kalbose esamojo laiko formomis pasakomas veiks-

¹ Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология. Братислава, 1960, ч. 2, с. 416.

² Шендельс Е. И. Стилистические фигуры в грамматике. — Науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тареза. М., 1973, вып. 73, с. 416.

³ Матезнус В. Язык и стиль. — В кн.: Пражский кружок. М., 1967, с. 459.

mas, būseną ar įvykis, kuris savo laiku sutampa su kalbamoju momentu⁴. Kalbamojo momento sąvoka gana plati. Vienu atveju – tai ribotas laiko tarpas, kurio metu pasakoma apie veiksmą, kitu – laiko tarpas, apimantis ne tik faktinę kalbinę situaciją, bet ir trumpesnę ar ilgesnę tarpsnį praeityje ir ateityje. Kadangi pastaruose atvejuose laiko trukmė apskritai neribojama, galima kalbėti apie esamojo laiko gebėjimą nuskaidyti pasikartojančius veiksmus, nuolatines būsenas, vadinamąsias „amžinas tiesas“ ir pan. Tokiu sutapimu su kalbamoju momentu pačia plačiaja prasme, t. y. apimant praeitį ir ateitį, aiškintinas esamojo laiko formų perkeltinės vartosenos gausumas ir įvairovė. Tam tikrame kontekste, norint vaizdingai, emocionaliai nuskaidyti būtojo arba būsimosio laiko situaciją, lietuvių kalbos esamojo laiko formos gali būti vartojamos vietoj visų kitų laikų – būtojo kartinio, būtojo dažninio ir būsimosio⁵. Antra vertus, būtasis kartinis ir būsimasis laikas taip pat nėra vienareikšmiai ir palankiame kontekste gali pavaduoti esamąjį laiką. Anglų kalbos esamieji laikai – Present Indefinite ir Present Continuous – stilistiniais sumetimais taip pat dažnai transponuojami. Tačiau būtieji laikai (Past Indefinite, Past Continuous) ir būsimieji laikai (Future Indefinite, Future Continuous) vietoj esamojo laiko vartojami daug rečiau. Taip yra dėl to, kad būtojo ir būsimosio laiko kategorinė reikšmė – santykis su kalbamoju momentu – yra griežčiau apibrėžta⁶. Past Indefinite laiko formos reiškia grynos praeities veiksmą, įvykusį iki kalbamojo momento ir nesusijusį su juo. Būsimosio laiko sfera arčiau kalbamojo momento, dėl to Future Indefinite formos lengviau pavaduoja esamąjį laiką, negu Past Indefinite formos⁷.

Jau buvo minėta, kad veiksmožodžio laiko formos kategorinės reikšmės sėmų realizacijai būtinas tam tikras lingvistinis kontekstas, šiuo atveju – laiko aplinkybė reiškiantys žodžiai ar žodžių grupės, kitų veiksmožodžių laiko formos, jungtukai, sakinio struktūra ir kt.

Vienas iš sintagminio laikų suartėjimo atvejų abiejose kalbose – esamojo, būtojo ir būsimosio laiko vartojimas apibendrintam veiksmui reikšti. Turima galvoje veiksmai, būsenos, kurie yra aktualūs nuolatos arba kurie kartojosi praeityje ir dabartyje ir todėl, galimas dalykas, pasikartos ateityje.

Apibendrintos reikšmės lietuvių kalbos esamasis laikas nusako: a) neribotos trukmės veiksmą ar būseną, b) kartkartėmis arba nuolatos kartojamą veiksmą, c) veikėjo ypatybę, sugebėjimą ką atlikti, d) gyvūnų ar daiktų rūšiai būdingą bruožą⁸.

Anglų kalbos Present Indefinite laikui šios reikšmės yra būdingiausios⁹. Juo pasakomi veiksmai, kurių nei kartojimosi skaičius, nei laikas nėra apibrėžtas, kaip antai: mokslo dėsniai, teiginiai apie gamtos prigimtį ir pan. Pvz.:

*Žemė sukasi apie savo ašį ir kartu skrieja apie Saulę.
Oil floats on water.*

⁴ Žr. Lietuvių kalbos gramatika. V., 1971, t. 2, p. 78; plg. Zandvoort R. W. A of Handbook English Grammar. London, 1960, p. 37–39.

⁵ Žr. Pikėiliginis J. Veiksmožodžio laikų vartojimas. – Tarybinė mokykla, 1958, Nr. 8, p. 27–28.

⁶ Opozicija tarp Indefinite ir Continuous formų šiuo atveju nėra reikšminga, nes Past Continuous ir Future Continuous formos reiškia tą pačią laiko perspektyvą, kaip ir atitinkamos Indefinite formos; jos skiriasi tik veiksmo vyksmo požūriū: pirmosios atkreipia dėmesį į veiksmo eigą, pasako apie jo laikinumą, nebaigtumą, o antrosiomis tik konstatuojamas faktas.

⁷ Žr. Khlebnikova I. Oppositions in Morphology. The Hague – Paris, Mouton, 1973, p. 126.

⁸ Žr. Lietuvių kalbos gramatika, t. 2, p. 71.

⁹ Žr. Quirk R., Greenbaum S., Leech G. etc. A Grammar of Contemporary English. London, 1973, p. 85.

Daug panašių apibendrinto esamojo laiko vartojimo atitikmenų galima rasti lietuvių ir anglų smulkiojoje tautosakoje: patarlėse, priežodžiuose, mįslėse ir šiaip jau pasakymuose, apibendrinančiuose žmonių patirtį. Pvz.:

Darbas gėdos nedaro.

*Viską gauname iš žemlės: ir pavalgydina, ir aprėdo, – sako
bobotė (B. Buivydaitė, p. 42).*

Happiness takes no account of time.

Lietuvių kalbos apibendrinto būtojo kartinio ir būsimojo laiko formos taip pat gali reikšti pasikartojantį ar bendresnio pobūdžio veiksmą, dėl to jos tinka ten, kur paprastai vartojamos apibendrinto esamojo laiko formos – patarlėse, sentencijose, aforizmuose. Pvz.:

*Kad tėvas numirė – pusė našlaičio, o kad motina numirė – tai
visas našlaitis.*

Kalvis ir ant akmens atsisėdęs duoną valgys.

Anglų kalboje įprastas Present Indefinite formas taip pat gali pakeisti Future Indefinite arba Past Indefinite formos, nors pastarųjų pasitaiko gana retai. Pvz.:

Nightingales will not sing in a cage.

A feeble heart never won a fair lady.

Panašaus pobūdžio teiginiai, išreikšti esamojo arba būsimojo laiko formomis, įsiterpia ir į būtojo laiko kontekstą. Plg., pvz.:

*Už raisto gražus šilas, ištekinis. Ne-
seniai, eidamas juo, ir ten, ir šen girdėjo
kalančius medžių genius. O kur jau genys
kala, ten, žinoma, yra sausamedžių.
Sveikam šile genys nesilaikys...*
(V. Krėvė, p. 138).

*On the far side of the marsh was a
thickly-wooded heath; not long ago Kul-
pokas had been there and heard wood-
peckers hammering the trees. That
meant there must be dead wood there;
a woodpecker won't stay among grow-
ing trees¹⁰.*

(V. Krėvė, p. 79).

Kito anglų kalbos esamojo laiko – Present Continuous – paskirtis yra nusakyti veiksmą, kuris vyksta kalbamuoju momentu. Šio laiko formos taip pat gali išreikšti pasikartojantį veiksmą, bet tik tuo atveju, kai veiksmas yra trumpalaikis, priklausantis nuo tam tikrų sąlygų arba kai jis kartojamas ribotą laiką tarpą¹¹. Taigi bendra Present Indefinite ir Present Continuous sema „sutapimas su kalbamuoju momentu“ leidžia šių laikų formas vartoti pakaitomis, tačiau specifinės abiejų laikų semos riboja tas galimybes. Be to, Present Continuous laiko formos yra vaizdingesnės, emocionalesnės¹², dėl to jos pakeičia Present Indefinite formas ten, kur norima išreikšti savo nusiteikimą, emocijas, subjektyvų požiūrį į tai, apie ką kalbama. Pavyzdžiui, ten, kur

¹⁰ Vertimas į anglų kalbą: Krėvė Vincas. *The Herdsman and the Linden Tree*. New York, 1964.

¹¹ Чейф У. Значение и структура языка. М., 1975, с. 201.

¹² Quirk R., Greenbaum S., Leech G. etc. *Ibid.*, p. 93.

lietuvių kalbos apibendrintas esamasis laikas stilistiniais sumetimais vartojamas vienkartiniam veiksmui nusakyti lyg dažnai pasikartojančiam, anglų kalba teikia Present Continuous laiką. Šio laiko apibendrinantį pobūdį ir ekspresiją dar sustiprinarieveiksmis *always* arba jo sinonimai, kurie vartojami hiperboliškai. Taip nusakomi veiksmai ne tik charakterizuoja veikėją, parodo, kas būdinga jo elgsenai, bet kartu išreiškia kalbančiojo subjektyvų požiūrį į kito elgesį. Pvz.:

"I work, I have to sleep", Mr. Yunosshi shouted. "But always you are ringing my bell..." (T. Capote, p. 126).

Edmund: |...| And, for Pete's sake, Mama, why jump on Jamie all of a sudden?

Mary: (Bitterly) Because he's always sneering at someone else, always looking for the worst weakness in everyone (E. O' Neill, p. 46).

Šiais pavyzdžiais norima pasakyti, kad asmuo (nors ir retkarčiais) kartoja vienokį ar kitokį veiksma ir kad tai yra nemalonu, įkyru. Įspūdį dar sustiprina kontekstas: specialiai parinkta leksika (*sneer, shout*), taip pat sintaksinės priemonės – neįprasta žodžių tvarka (*always you are ringing*), pakartojimas (*he's always sneering, always looking for*). Reikia pasakyti, kad šis smerkimo, nepasitenkinimo atspalvis yra galimas tam tikrame kontekste, bet nėra būtinas visur, kur tik pavartojamos Present Continuous laiko formos irrieveiksmis *always* arba jo sinonimas. Vis dėlto, kai norima vien tik konstatuoti patį pasikartojimo faktą, vartotinos Present Indefinite laiko formos¹³.

Charakterizuojant asmenį, vertinant jo poelgius, parodoma bene daugiausia subjektyvumo, dėl to dažniau, negu kuriuo kitu atveju, ieškoma ekspresyvių išraiškos priemonių, pakaitomis vartojamos sinoniminės laiko formos. Pvz., greta minėtųjų esamojo laiko (anglų Present Continuous) formų vartojamos būsimąjo laiko (anglų Future Indefinite, Future Continuous) formos. Jomis kalbantysis taip pat apibendrina kito poelgius, vertina juos, reiškia savo pritarimą arba nepasitenkinimą, susierzinimą ar kt. emocijas. Pvz.:

Grown woman! You crazy? She's a grown child, for Chrissake! Listen, I'll be shaving – listen to this – I'll be shaving, and all of a sudden she'll call me from way the hell the other end of the apartment. I'll go see what's the matter – right in the middle of shaving, lather all over my goddam face. You know what she'll want? She'll want to ask me if I think she has a good mind (J. D. Salinger, p. 123–124). Plg. taip pat:

Stuobrys žvirbliams tūpti! As stump for the birds!
Mes čia visą valandą triūšiam, o jis... Here we've been working for an hour, while he –
– Kitam tai nė pūko nepakels (J. Grušas, p. 25). *He won't stir a feather for anyone else*¹⁴ (J. Grušas, p. 147).

¹³ Žr. Charleston B. M. Studies on the Emotional and Affective Means of Expression in Modern English. Bern, 1960, p. 230.

¹⁴ Vertimas į anglų kalbą: Selected Lithuanian Short Stories. New York, 1960.

Būsimojo laiko formomis išreiškiamas tikrumas, kad veiksmas neabejotinai pasikartos, kaip jau ne kartą kartojo. Šio laiko kartotinė ar apibendrinančią reikšmę dar paryškina laiko aplinkybė, į kurios sąvoką įeina ir kalbamasis momentas (pvz., *dažnai, kiekvieną šeštadienį ir pan.*).

SUTRUMPINIMAI

- B. Buivydaite – Buivydaite B. Pro vaikystės langą. V., 1969.
T. Capote – Capote T. The Grass Harp. Breakfast at Tiffany's. M., 1974.
J. Grušas – Grušas J. Laimingasis – tai aš. V., 1973; Selected Lithuanian Short Stories. N. Y., 1960.
V. Krėvė – Krėvė V. Skerdžius. V., 1974; The Herdsman and the Linden Tree. N. Y., 1964.
J. D. Salinger – Salinger J. D. Nine Stories. N. Y., 1964.
E. O' Neill – Three American Plays. M., 1972.

Vilniaus V. Kapsuko Universitetas
Anglų kalbos katedra

Įteikta
1977 m. spalio mėn.

ON STYLISTIC TRANSPOSITION OF TENSE FORMS IN LITHUANIAN AND ENGLISH

I. STEPONAVIČIŪTĖ

Summary

Transposition is a syntagmatic neutralization of categorial oppositions which provides the basis for the formation of contextual equivalence and adds stylistic value to a transposed form. The notional flexibility of the Lithuanian and English present tense forms accounts for their readiness to replace past and future tenses. But the reverse is less frequent. In any case tense-shift is meant to add vividness and emotional colouring to the description.